

A hitvallások értéke.

A londoni *Inquirer*, az angol unitárius és más szabadelvű egyházak jeles folyóirata, a múlt (1932) év április 30-iki számában körkérdést intézett olvasóihoz az unitárius és más szabad egyházak hitvallásának összefoglalására. A beérkezett feleleteket névtelenül közölték, hogy szavazat útján az olvasóközönség döntsön a feladott kérdésre. A kérdésre nagyon ügyesen, röviden többen összefoglalták az unitárius hitelveket, de tiltakoztak a megállapított, hitforma, dogma, hitvallás ellen. A hitvallás megállapítása szempontjából a következő nézet az uralkodó: „Hitvallást nem kell megállapítani, mert habár mi örömmel valljuk meg hitünket, mégsem öntjük formába, s nem támasztunk azok érdekében olyan igényeket, mintha az igazság végső megállapításai volnának. Az a meggyőződésünk, hogy a dogmai szellem végzetes a haladásra nézve s ezért nem a hit teljes egyformaságára törekszünk, hanem szívesen üdvözlünk nyílt társaságunkban mindenkit, aki egyetért velünk szellemi eszményeinkben és gyakorlati céljainkban.”

Ha nem is dogmai alapon és dogmai csálhatatlanság igényével, de a meggyőződés mélységes erejével a hitelveket általában a következő gyönyörű elvek szerint csoportosítják: Hit a mindenható Istenben, akinek atyai szeretete lépik előtérbe az istenség egyéb tulajdonságai közepette. Hit a Jézus tanításainak üdvözítő voltában, Jézus vezérségében, az emberi természet jóra való képességében. Hit a szeretet hatalmában. Hit a lélek örök életében, a jellem üdvözítő hatalmában. Tisztán ezekből a tételekből is kisugárzik az a végtelenül derűs optimizmus, amely a bűnről, halálról, elpusztulásról, kárhozatról nem tud semmit. Mintha nem is ködös Albionban, hanem a régi Görögország derült ege alatt letkezett volna ez a vallás.

Könnyű átlátni, hogy a vallásosságnak ez a szabad for-

mája nem kerülheti el az erős, sőt igazságtalan bírálatot a régiekhez ragaszkodó, úgynevezett fundamentalisták berkeiben. Ezekkel azonban nem foglalkozunk. Fegyvertárunk, harcmódoruk oly régi, kopott, annyira elnyütt, hogy kár vesződni egy percig is velük. Azonban a vallásos gondolkozók úgynevezett szabadelvű oldalán is a főnnebb említett szabadelvű irányzattal is vannak elégedetlenekek, még pedig a hollandusoknál.

A mi egyházi életünkben is nap nap után felhangzik az angol és amerikai unitáriusokra emlékeztető hitvallás-ellenes nyilatkozat. Vannak unitáriusok, akik valóságos dogmaiszonyban szenvednek. Ezeket a nyilatkozatokat s a nép vallásos és társadalmi életét megvizsgálva, úgy érzem, itt az ideje annak, hogy revízió alá vessük magunkat a hitvallások értéke szempontjából. Midőn ezt tesszük, a következő szempontokat kell szemelőtt tartani: a történelmi, társadalmi, bibliai, a benső vallásosság, a szabadkutatás, lelkiismeretszabadság és haladás, fejlődés szempontjait. Lássuk ezeket rendre.

Első tehát a történelmi szempont. Általában az az uralkodó felfogás, hogy Dávid Ferenc *tudatosan* nem állapított meg hitvallást, mert az ő legfőbb eszménye a *haladás* volt s éppen ebben találják meg Dávid Ferenc legfőbb érdemét. Ez eléggé alapos tévedés. Dávid Ferenc 1571-ben néhány tételben összefoglalta akkori hitvallását s hogy később, mikor eljutott a „non adoramus” a Krisztus nem imádása álláspontjára, amelyet sokan a kiváló egyháztörténetíró: Kanyaró Ferencz után, nem a legpontosabban és találóbban: „tisza unitárizmusnak” neveznek, nem foglalhatta össze hittani álláspontját szimbolikus könyv formájában, az nem előre megfontolt szándéknak, hanem a körülmények parancsoló hatalmának volt a következménye.

Az ő bölcs Frigyese, János Zsigmond hamar meghalt s az utód már nem jó barát és támogató, hanem ellenség. Életének egyik legfőbb munkatársa és hajdani támasza: Blandrata György, elvi ellensége lesz, de nem tud megegyezni a lengyel unitárius reformáció nagy férfiával: Socinussal sem. Luthernek meg volt a jobb keze a tudós Melanchtonban, Kálvin Genfben a kormányzásra is befolyással volt s mint ilyen szabadon működött, de Dávid Ferencnek nem adatott meg az idő, hogy az általa megalapított egyháznak a hitelveit is pontosan és rendszeresen meg-

állapítsa. Ebből az egyházunkra nézve óriási kár származott, mert ha egy ilyen hitvallás uralkodó lesz hitelődeink között, valószínűen nem tett volna oly nagy kárt a szombatosság eltévelyedése. Az egyház fogalmával szervesen összefügg a hitvallás is, már pedig az egyházzal Dávid Ferencnek a felfogása ugyanaz, mint általában a reformációnak. Dávid Ferenc tehát csak *nem foglalhatta* össze végső hitvallását, de sohasem volt gondolatában, hogy az fölösleges, vagy éppen veszedelmes volna. Dávid Ferenc halála után egyházunk hivatalosan megállapított hitvallások mellett fejlődhetett s a lengyel *unitarizmus* meg éppen nagytekintélyű hitvallást fogadott el a *Rakowi Kátéban*, melyet Harnack az ujkor egyik legnagyobb teológusa a 16.-ik század legkiválóbb alkotásai közé sorozott. A történelmi unitarizmus tehát a *megállapított hitvallások* mellett teszen tanubizonyságot. A hitvallás, dogma nélküli vallásosság és egyházi élet teljesen ujkori fogalom. Talán nem lesz érdektelen a történelmi szempontok lezárása előtt megemlíteni, hogy az amerikai unitáriusokkal való érintkezés egyik legelső szellemi gyümölcse egy kis hitvallás. Ez nem más, mint „*A keresztény vallás elemei az unitáriusok értelme szerint*“, névtelenül megjelent Kis Káté, amely Chaninng művének tökéletes fordítása. A fordító Kriza János volt, sokan ma is őt tartják szerzőnek.

A történelem bizonyágtétele tehát félreérthetetlen és világos. Valami ma azonban, ebben a történelem tagadó korban lehet fölösleges és szükségtelen, amiért valamikor nélkülözhetetlen volt. A történelem még maga nem döntő bizonyíték valamely igazság fennmaradása mellett. Azt a jelen szükségletének is igazolnia kell. Lássuk azokat a szempontokat tovább, amelyek még döntő fontosságúak lehetnek ezen kérdés elbírálásánál.

Önként értetődik, hogy a történelmi szempont után a társadalmi szempont következik.

A vallás elsődleges megjelenésének nélkülözhetetlen feltétele a hit. A hitből kinő a vallás, egyház és teológia. A hit még az egyén ügye, de a vallás és különösen az egyház sokaké. A hit az egyén sajátja, de azért közös lehet és kell is, hogy legyen másokkal is, mintahogy a napfénye egyaránt áldás nekem és az emberiségnek általában. A vallásos hitnek az az arisztokratikus elgondolása, ahogy a millénisták hiszik, hogy csak ők egy néhány ezren jutnak az üdvösségre, az individuáлизmusnak egy önző vad

hajtása, de egyáltalán nem lehet a protestáns egyéni felfogásra sem jellemző. Az egyéni hitet legerősebben kihangsúlyozó egyház is társadalmi szempontok megvalósítására is törekszik. A megállapított hitvallás tehát elsősorban társadalmi követelmény. Ha valamely egyháznak szolgája egyháza számára hiveket akar szerezni, vagy pedig a régi hiveket meg akarja tartani, írásba foglalja hitelveit, hadd lássák, hogy milyen elvek alapján tartoznak a kérdéses egyház tagjai közé. Megállapított, közös hitelvek nélkül lehet esetleg alkalmi társaságot összehozni, de állandóan fentartani, jövőt remélni, az eddigi tapasztalatok alapján csak erős szervezettel lehet, melynek egyik legfőbb erőssége a kifejezésre juttatott közös hitvallás. Az unitárius egyháztörténelem folyamán látjuk, hogy amikor a korondiak tömegesen tértek át a katólikus egyházba, a főhatóság kiadott egy összefoglaló iratot hitelveinkről s annak fölolvása által igyekeztek összetartani a megbomlott nyáját. Ugyancsak egyik szorgalmas múlt századi papunknak: Benczédi Márton akkor köröspataki lelkésznek Körömöczy János püspökhöz írott levelében látjuk, hogy vasárnaponként *Szentábrahámi Summájából* szokott a hiveinek a vallásos élet megerősítése végett felolvasni. Biztosra vehetjük, hogy nem elszigetelt, hanem általános gyakorlat volt.

A fenti két példából kiviláglik, hogy nemcsak az egybe tartozás, hanem a *vallásosság* szempontja is számbajött hitünk erősségeinek felolvasásánál, elisméltésénél. A hitvallás nálunk sohasem volt végső cél; a hitvallást venni végső célnak annyi, mint a szekeret fogni a lovak elébe. A hitvallásnak csak eszköz szerepe lehet az egyházi és vallásos életben. Ha ennek tulnagyi fontosságot tulajdonítunk, az egyházi élet merevvé, formálizmussá válik s az egyház rá kell ébredjen ennek óriási hiányaira. Ilyen nagy fordulat volt a merev protestáns dogmatizmusra a pietizmus mély szemlélődése. Ma már a hitvallások fontosságát hangsúlyozó elmék sem magát a formát, hanem a forma által megtartott eszméket hangsúlyozzák. A mai idők súlyos megpróbáltatásai rendkívül kedveznek a régi tanoknak, melyek az élet sötét oldalait hangsúlyozzák ki. Kiváló példa erre Barth hatása Németországban. Németország a világháború végével össze van törve, le van verve. Nem is lehet csodálkozni, hogy az olyan elvek, amivel Barth oly nagy hatást ért el, a világ rettenetes bűnének és az

ember tehetetlenségének előtárása, oly nagyon visszhangra talál a német lelkekben. Németországban különben a háboru vége óta gyakran felcsendül az a hang, amely Európa gyönyörű kulturájának összeomlását látja a világ mostani folyamatában. Németországban különben az ugynevezett szabadelvű irányzatban is lát-szik a régi alapokra való visszatérés. Rudolf Ottó könyve: *A Szentséges*, amely rövid időn belül 11 kiadást ért el, Istennek azokat a tulajdonságait hozza felszínre bámulatos mesteri kézzel, amelyek a tiszteletteljes félelemre, az Istentől való remegésre vonatkoznak. Mintha az őtestámentum főnséges hangulata vonulna végig rajta; azok a hangulatok, melyek az Isten megjelenése nyomán ébrednek az emberi lelkekben, melyeknek sulya alatt a bűnös ember leroskad, de azért kiegyensúlyozott lélekkel ismét talpra áll, mint Pál a damaszki ut után.

Vallás nem valami új szerzemény teljesen; abban olyan elemek is vannak, melyeket a sinai hegy alatt, Ezsaiás elhivatása idején, a Babiloniai láncok sulya alatt, a középkorban, a reformációban, a modern nagy háboruk tragédiájában érzett az emberi lélek s ezt az érzését, lelki, benső tapasztalat formájában az utókornak átadta. Igaz, hogy ezt a benső vallásos tapasztalatot sokszor a lelkeket kényszerítő, erőszakoló hitvallás formájában adta át az egyik kor a másiknak; sokszor nem az igazság, hanem emberi önző célok alapján létesültek a hitvallások, de így is jobb, mintha egyáltalán nem létesültek és nem maradtak volna ránk. Ugyan, mit adott volna egyik kor a másiknak át, hogyha össze nem foglalják a hitvallást? Pl. Hogyan tudnók a középkort ezek nélkül elképzelni? Szent Ágoston azt mondja a hitvallással kapcsolatosan: „Amidőn felkelsz, amidőn lefekszel, ismételd el hitformádat; nézz saját lelkedbe. Hitvallásod, mint egy tükör álljon előtted. Nézd meg magad benne: vajjon hiszed-e mindazt, amit vallasz és örvendezzél mindennap a te hitedben.”

Szent Ágoston az igaz őszinte vallásosságot kapcsolja össze a hitvallás elismérlésével. Ugyancsak az igaz vallásosság szolgálatába akarják állítani azok az egyházak is — mint nálunk a református egyház —, melyek az apostoli hitvallást felveszik az istentiszteleti szertartások rendjébe. Hogy aztán ezek a régi hitvallások mindenben megfelelnek-e a vallásosság követelményének: arról már sokat lehet beszélni. Ezelőtt 20 esztendővel mondta

volt Harnack a németországi eretneküldözéssel kapcsolatosan, hogy a keresztény századokban egy idő óta a vallásos őszinteségben nagy csorba esett. Bizony meg kell vallani, hogy az olyan hitvallás, amelyet hatalmi érdek hozott létre, amely ellenkezik az emberi öntudat törvényeivel, amely nem tud őszinte hitet ébreszteni bennem, amely csak szárazon elmond bizonyos metafizikai tényeket: nem vallásosságot, hanem ellenszenvet ébreszt bennem. Ellenben az olyan hitvallás, mint a Tolsztoj Leóé, melyet akkor állított volt össze, midőn az orosz egyház Szinódusa kiátkozta s melyet Curtis, az ő nagy művében: „*A hitvallások története a kereszténységben és a kereszténység határain túl*”, jónak látott fölvenni, mély és állandó hatást gyakorol a lelkekre, jóllehet olyan tételek is vannak benne, amelyekkel nem értek egyet. A hitvallásban is a lélek teljessége kell, hogy benne legyen s akkor nem az ellenszenves dogma szerepét fogja játszani, hanem az élet benső vallásosságát, mint ahogy Augusztinus fönti idézetében olvassuk.

Hitvallás és avultság, hitvallás és ridegség, hitvallás és átkozódás ne járjanak együtt többé. Ellenben a hitvallás és tiszta, őszinte érzelem, igazságszeretet, benső vallásosság párosuljanak. Ez nem lehetetlen, mert ahogy irtak ezelőtt száz esztendővel őszinte szívből jövő lírai költeményt s írnak ma is: manapság is lehet hitünket olyanformában fejezni ki, amely a vallásosságnak mélységét és igazságát magában foglalja.

A hitvallás, ha őszinte és igaz, a vallásosságra mély hatást gyakorol s egyuttal bizonyos *öntudatot* is kifejezésre juttat. A hitvallás a mai körülmények között *felekezeti öntudatot* juttat kifejezésre. Természetesen ennek is vannak szomorú példái még a mai fejlett világban is. A felekezetiesség gyakran önző és keresztényhez nem méltó gyűlöletre, egymáselleni harcra vezethet. Ez szintén a régi idők emléke, még pedig szomorú emléke. Kisértek, melyeknek már nyugovóra kellene térniök, mert az ő idejük már eltelt.

Negyedik kérdés, hogy *a hitvallások és a biblia* hogyan egyeztethetők össze? A mi hitvallásunk szerint „a biblia hitünk legfőbb zsinórmértéke”. Ezen az alapon semmi összeütközésünk nincsen a bibliával. Mi a bibliát a vallás, a hit, a vallásos élet legtökéletesebb okmányának tekintjük és ismerjük. Látjuk benne,

hogy a vallás és erkölcs különböző fokozatokon hogyan emelkedett fel arra a magaslatra, ahol Jézus Krisztus áll. Nem akadunk fönn a különböző felfogásokon, mert tudjuk, hogy az isteni igazságosság is csak gyarló emberi értelem segítségével jutott hozzánk s egyes kérdésekben a szent írók is tévedtek. Éppen ezért ma már őszintén nem lehet azt mondani, hogy a hitvallás *teljesen* a biblia szavain áll. Hiszen ottan különböző korokban és különböző írók által egymással teljesen ellentmondó vélemények is vannak, sőt olyan erkölcsi felfogás is érvényesül, amitől ma már meglehetősen előbbre jutottunk.

Azonban helyes, okos és legfőképpen pedig őszinte, bátor átértékeléssel a szentírás és ennek a *helyes ismerete* által alkotott hitvallás a vallásos életnek igazi életadó forrása. A ráfogás, a nehéz kérdések előtt való kitérés, a fejünknek a homokba dugása veszedelem idején csak arra való, hogy a kérdés eltolódjék, de nem arra, hogy meg is oldódjék. Van olyan felfogás, amely a bibliát a hitvallások, az egyház dogmái szerint magyarázza. Itt a biblia közönséges eszközzé süllyed. Van olyan felfogás, amely azt mondja ma is, mint a reformáció idejében, hogy a biblia minden szava Isten csalhatatlan akaratának a kifejezése. A hit és cselekedet dolgában mindenben a biblia ad utmutatást. A régi hitvallások s a bibliának mindkét módon való összeegyeztetése teljes lehetetlenség. Itt csak ráfogni lehet, de kiegyenlíteni egyáltalán nem.

A XIX. és XX. századi protestantizmusnak s általában a szabadelvű kereszténységnek egyik legnagyobb tette: a modern bibliakritika, amely a maga tisztaságában állapította meg a hagyományok kódében a bibliai iratok értékét és keletkezését. Természetesen itt is, mint a szellemi élet minden más vonalán, még nem fejlődött ki egyforma felfogás. Például lényeges különbség van — hogy a legfeltünőbbeket említsem csak — a német Harnack, a francia Loisy abbé és az olasz Giovanni Papini újtestamentum megállapításai között. Mindazonáltal ezek, ha különböző úton is, elvégre a tudomány mind ilyen, rávezetnek engem arra, hogy mi a legtisztább és legmaradandóbb vallási és erkölcsi érték a szentírásban, mi az, „ami vallásunk legfőbb zsinórmértékévé” avatja? Ezen az alapon megérték és átérzek mindent s minthogy tudom, hogy a szentírás mellett Isten más úton

is megajándékoz kijelentéseinek gazdag ajándékával, megalkothatók a biblia szellemével egyező hitvallást, de azzal a tudattal, hogy az az igazságnak nem végső, hanem csak *a mai időknek megfelelő kifejezése*. Egy más kor azokon tökéletesíthet és kell is, hogy tökéletesítsen, mert a szellemvilágban nincsen megállás.

Végül még egy kérdés: *a fejlődés, haladás, szabadoktatás* kérdése, amely lényegesen számba veendő. Tulajdonképen ez a szempont hozta felszínre az egész kérdést. Az oly dogma, amely a fejlődést kizárja, lehetetlenség, képtelenség. Nem lehet azokról az egyházakról sem azt mondani, hogy nem haladnak, melyek a legmélyebben beásták magukat a mult hitelveinek omladékai közé. Olyan elvekkel, hogy valamely hitcikk azért igaz, mert a zsinat vagy valamely egyházi tekintély annak mondja, ma nem lehet az emberiség nagy céljait szolgálni. A katholicizmust sem a dogma tartja fön, hanem az a sok vallásos gyakorlat, amely ebben az egyházban fönáll s amely lebilincseli a lelkeket. A katholicizmus a haladás és fejlődés nagy tényét mindig figyeli s dogmatikus volta ellenére is, mégis halad, fejlődik, sőt a mai időkben oly művelt államokban, mint Németország és Anglia, feltűnően hódít és gyarapodik.

Az emberiség fejlődésének története azt mutatja, hogy az örök időkre megállapított dogmák sem tudták az igazságot utjokban feltartóztatni. Hiába tartották a *földet* a világ középpontjának, mégis megtudták, hogy nem az, s hogy mozog a föld. Ez a tétel azonban: mégis mozog a föld, örökké igazság marad. Vannak tehát fölismert igazságok, melyeket a holnap meg nem cáfolhat, legfönnebb bővíthet, kiegészíthet. A vallás terén ilyen fölismert igazság: A mindenható Isten, aki szentség, erő, jóság, hatalom, kegyelem, örökkévalóság s az emberiségnek szerető édesatyja. Ugyancsak ilyen igazság az, hogy Jézus példája, tanítása a vallásnak és erkölcsnek legfőbb forrása. Ilyen igazság az, hogy a jellem üdvözt, hogy az embernek jóra is van képessége, hogy a kegyelmes Istennél a bűnbánat megbocsátásra talál s hogy a lélek számára egy magasabb, örök élet vár.

Véleményem szerint ezek oly igazságok, amelyek formában, felfogásban változhatnak, de lényegükben nem. A mély és igaz érzés, az őszinte fájdalom és tiszta hódolat, az emberi élet vágyainak és reményeinek gondolata, eszménye ma is formába önt-

hető hitvallás alakjában is. Nem a tökéletes tudás és soha nem változó forma reményében és igényével, hanem az őszinte jóakarat, tiszta vallásosság és társadalmi kötelesség tudatával. A társadalmi egység korlátai csak gátolhatják, ideig, óráig akadályozhatják a kiváló szellem érvényesülését, de végképpen meg nem akadályozhatják. Wilbour, a nagy amerikai unitárius történetíró nagy művét, mely az egyetemes unitarizmus történetét foglalja magában, ezzel a címmel adta ki: *A mi unitárius örökségünk*. Itt Erdélyben szent örökség maradt ránk: őseink küzdelmei, hite és hitöknek szent hagyatéka. Más befolyás is gazdagította kétségtelenül szellemi életünket, lelkesítette vallásos buzgóságunkat. De azért őseink hite, a mi hitünk is, hagyománya, a legtisztább és szívünk legértékesebb kincse. Mi őseink nyomdokairól le nem térhetünk. Nekünk nem elég csak a haladás, fejlődés és türelem jelszava, hanem igaz és egybekapcsoló vallásosság kell. Haladnunk kell, de mindenféle kiterjedésben: magasságban, mélységben és minden más oldalon.

Az nem haladás, hogy a hitvallást leegyszerűsítsük néhány értelmes mondatra s búcsút mondjunk még a lélekalhatatlansága hitének is. Az angol és amerikai unitáriusok kiváló nagy fontosságot tulajdonítanak a lélek örök életébe vetett hitnek s Dávid Ferenc élete vége felé, ha kiliasztikus szinezettel is, a jövő élet felé fordította nagy lelkének vergődő, küzdő, örökké kutató erejét. Azok, akik csak nyesegetik a régi tételek száraznak gondolt ágait a „józan ész“, „felvilágosodás“ és „haladás“ nevében, s nem mélyítik a hit tiszta világát, kiszáritják csak a hit élőfáját, a helyett, hogy terebélyes, élő gyümölcsöző fává növelnék.

Az angol és amerikai unitárius vallásos mozgalom megállapított hitvallás nélkül is, a hitvallás ellen való szilárd tiltakozás ellenére is igaz és őszinte vallásosságnak a forrása és rendkívül értékes társadalmi munkát fejt ki. Nekem úgy tetszik, hogy nálunk nem ez a mély vallásosság hódít, hanem csak a dogma ellenes tiltakozás. Ez hiba. A mély és igaz vallásosság kell, hogy minket magával ragadjon s akkor a hitvallás önként, magától megteremtődik a lelkünkben, de nem mint kerékkötő, hanem a társadalmi és vallásos élet egyik irányító eszköze. Igenis kell őszinte, mély vallásosságtól áthatott, modern értelemben vett hitvallás!

Benczédi Pál.

Az unitárius sibboleth.

A kálvinistát tudvalevőleg a keresztyén-ről lehet rögtön megismerni. De miről ismered meg az unitáriust, mi a mi sibbolethünk? Nem kell búsulni, mi is kezdünk szépen rendbe jönni. *Amelyik*, ez az. Erről ismernek meg téged, hogy unitárius vagy, mióta Balázs Ferenc divatba hozta a fiatalok közt ezt a székely harisnyás mű-góbét, ezt a minden lében kanál *amelyik*-et. Szülőapja bizonyára nem is tud róla. Talán észre sem vette, hogy míg a maga új útjait a próféta nemes idealizmusával járja, közben akarva-akaratlan nyelvével is másképpen selypit, mint a maradi öregek: közelebb a faluhoz s távolabb a magyarságtól.

Hogy textussal kezdjem, a Birák könyvében ezt olvasom (12. 5—6.): „Kérdezték a gileádbeli férfiak (az efraimbeliektől): Efraimbeli vagy-e? És ha azt mondotia: nem, akkor azt mondták neki: Mondd: *Sibboleth!* És ha *Szibbolethet* mondott, mert nem tudta úgy kimondani, akkor megfogták őt és megölték.“

A mi fiatal efraimitáink járhatják s csak járják is minél lelkesebben az ős Jordán réveit, az öreg Jefték ezért nem fogják őket birtokháborítás címén megfogni és megölni, legfeljebb csak megkérdik: Mondd: *amely!* És felelik Efraimék, mert nem tudják, vagy nem akarják másként mondani: *amelyik*.

Balázs F. könyvében ugyanis, abban az elbűvölő frissességgel, lendülettel és eredetiséggel zászlót bontó könyvben (Bejárom a világot) ilyen ragadós szeplőkre bukkanunk minden második mondatban: „Budapesten, *amelyik* a föld egyik legszebb városa, Szabó Dezsőt látogattam meg. (12 l.) Papirdeszakából ellenzöt szerkesztettem, *amelyik* az arcomra árnyékot vetett (21 l.) Nagy bennük az önállóság, *amelyik* nem az eddigi lekötöttség megbosszulása. (28 l.) A lichfieldi ilyen, *amelyik* a legkisebb s egyben legremekebb. A salisbury-i is, *amelyik* rövid negyven esztendő alatt fejeződött be s *amelyik*nek a nevezetessége a magas